

05 AGUSTOS 1987

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

KAYSERİ — 1986

ÇEVRE KİRLLENMESİ PROBLEMİNE İSLAMİ AÇIDAN BİR BAKIŞ

Ahmet COŞKUN

1. Problemin Doğuşu :

Hz. Âdem (a.s.) in yasaklanmış ağaçtan yemesi ve ceza olarak cennetten çıkarılması ile bu dünya hayatı başlamıştır. Hz. Adem dünyaya geldiği zaman, her şey kendi asliyeti üzerinde duruyor, onun emrine âmâde bekliyordu. Ormanlarıyla, ağaçlarıyla, yeşillikleriyle, hayvanlarıyla... her şey tabii idi.

İnsanların geçimlerini ve rızıklarını temin için, hemen toprağa yöneldiklerini görüyoruz. Çiftçilerin «Piri» sayılan Hz. Adem (a.s.), toprağı işliyor, ekıyor, biçiyor ve yiyeceklerini elde ediyordu (1). Zaman ilerledikçe insanlar çoğalıyor, insanlar çoğaldıkça da ihtiyaçlar ve çeşitleri artıyordu. Bu ihtiyaçlarını ise, tamamiyle topraktan, ormandan, sudan... karşılıyorlardı. Kısacası, balta girmeyen ormanlara balta giriyor, ateş giriyordu. Geçen her gün, insan, arzda yeni bir şey buluyor, icad ediyor, yeni bir tasarrufa girişiyordu.

Medenî hayatın gelişmesi, ihtiyaçların artması üzerine, isteklerini hazır bir şekilde bulamıyan insanoğlu, çeşitli inşa faaliyetlerine girişmiştir. Zamanla büyük sulama kanalları, barajlar yapmışlardır. Sebe'lilerin meşhur barajları (2), eski Çin ve Hindistan'da yapılmış, bugün içleri kumlarla dolu sulama tesisleri bunun örnekleridir. Lakin insanoğlu, devamlı yapıcı bir rol oynamamış, büyük miktarda da girdiği yeri tahrip etmiştir. Çeşitli harpler veya sosyal hadiseler bir tarafa, yalnızca cahaletinden ve ileriye düşünmemesinden dolayı girdiği yeri harap etmiş, kendinden sonra gelecek olanların hak ve hukukunu gözetmemiştir. Bu tahribin sonucu olarak da yeryüzü giderek bozulmaya, asliyetini kaybetmeye,

-
1. Bkz. Tâhâ 117; Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an, Mısır - 1954. c. 12, s. 222; Râzî, Mefâtihi'l-Gayb, İst. 1330, c. 6, s. 113; Serahsî, el-Meb-sût, Beyrut (2. baskı), c. 30, s. 246.
 2. Sebe' 15 - 16.

yeşillik ve ormanlıklarını çöllere terketmeye başlamıştır. Büyük Sahra çölü başta olmak üzere, bugün bozkır haline gelen bir çok yer, hatta Türklerin anayurdu olarak bilinen Orta Asya dahi bu yağmalar sonunda çölleşmiştir.

Harpler, yangınlar ve kesmelerle harap olan yeşil çevremiz, XIX. asırda, sanayi inkılabının başlamasıyla daha değişik ve daha hızlı bir tahriple karşılaşmıştır. Sanayi inkılabı, insanlığa yeni ufuklar açmış; bir çok kolaylıklar getirmiş, geniş imkânlardan faydalanma yollarını göstermiştir. Ancak bu hızlı sanayileşme, köyden şehire göçleri başlatmış, hızlı ve plansız bir şehirleşme, hesapsız bir kaynak israfı ile içinden çıkılmaz birtakım güç problemler doğurmuştur.

İşte bu problemlerin başında «hava kirliliği» veya «tabiatın tükenmesi» adıyla da anılan, çevre meselesi gelmektedir. Biz, çevrenin bozulması meselesini kâinatta var olan çeşitli dengelerden de bahsederek açıklamak istiyoruz.

a) Kainattaki Denge (Eko Sistem) :

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın insanı yaratıp, ona konuşmayı öğrettiğini, güneş ve ayın bir hesap ve plana göre hareket ettiklerini bitki ve ağaçların onun emirlerine boyun eğdiklerini, göğü O'nun yükselttiğini ve bunu bir ölçü ile yaptığını, artık insanların bu ölçüyü tecavüz etmemeleri gerektiğini anlatır (3). Bundan başka bir çok yerde, kainatın pek ince ve muazzam bir plan ve programla takdir edilip, ölçülüp - biçildiği ve ondan sonra yaratıldığı belirtilir (4). Bugün gelişen ilim ve teknik de bize gösteriyor ki, dünyamızla diğer gezegenler arasında denizler ve karalar arasında, keza insanlar, hayvanlar, canlı ve cansız bütün mahlûkat arasında, teneffüs edişlerinden beslenmelerine, yaşamalarından ölümlerine... kadar her hususta âhenkli bir denge mevcuttur. Mevzuunu ve müfredatını yalnızca bu dengeyi anlamaya ve anlatmaya hasretmiş ilim adamları bulunmaktadır. Bu branşların başında Ekoloji ilmi bulunur. Ekos, Eski Yunancada «ev», «mesken» demektir. Ekoloji ise, canlı ve cansız varlıkların birbiri ile ilişkisini inceleyen çevre biliminin adıdır (5).

Her muhitte Eko - sistem adı verilen, madde ve enerji cereyanını oluşturan unsurlar mevcuttur. Bunlar, su, O₂, CO₂, bitkiler, tü-

3. Rahman 3-9.

4. Kamer. 49; Furkan 2.

5. Yüksel Adil, Biyoloji 2, İst. 1983.

keticiler, parçalayıcılar, yani bakteri ve mantarlarla, ot ve yiyicilerdir. İnsan da bu eko sistem içinde bulunmaktadır. Bu sistemin görevlilerinden birisi, cıvıl cıvıl öten kuşlardır. Meselâ, kuşlardan yoksun bir dünya tasavvur etmeyi düşünemeyiz.

Şurasını da hatırlatalım ki, son 25 yıldır bu eko - sistem, düzeltilmeyecek kadar bozulmuştur (6). Her gün yeni bir kuş türünün tükendiğini, bir hayvanın neslinin yok olduğunu duyuyoruz. Bunlar, kullanılan çeşitli ziraî ilaçların, D.D.T.'lerin, sanayi artıklarının sonucu olsa gerektir. Her gün okyanuslarda patlatılan nükleer başlıklı füzelerin, yanan binlerce ormanların, teneffüs edilmeyecek şekilde kirlenen havanın yaşandığı bir dünyanın, ikliminden dengesinden, yeşilliğinden, karıncasından, kuşundan... kısacası, ilk yaratılıştaki asliyyet ve tabiiliğinden birçok şeyleri kaybettiği muhakkaktır. Şimdi bu bozulmaya Kur'an-ı Kerim'in bakış açısını takibe çalışalım :

b) Kur'an-ı Kerim'de Fesat Kavramı :

Kuran'-ı Kerim, çevre kirlenmesi ile pek yakın münasebeti bulunan «fesat» kavramına dikkatimizi çekerek şöyle seslenir. «İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden, karada ve denizde fesat çıkar. Allah da belki dönerler diye, yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tatdırır» (7). Fesat, «az olsun, çok olsun, bir şeyin itidal derecesinden çıkması» (8) demektir ki, bu nefis beden ve istikametten dışarı çıkan şeyler hakkında kullanılır (9). İbni Abbas'ın «kulların kötü amellerine tevbe etmeleri için, bereketin azalması» şeklinde tefsir ettiği «fesat», sanat, ticaret ve ziraat hayatının inkişafına mani olan masiyet, zulüm ve eşkiyalık (10) manasına da gelir. Vakıa, insanların masiyetleri, haksızlıkları ve eşkiyalıkları, gerçekte fesadın kendisidir. Çünkü insanlara dünyayı daraltan, hayatı zorlaştıran şeyler birer masiyettir (11). Kara ve denizde masiyetin yayılması dolayısıyla, yağmur yağmaz oldu, kuraklık baş gösterdi. Huzursuzluk ortalığı sardı. Bu, işledikleri günahların cezasının bir kısmını dünyada çekip de, isyanlarından dönüp tevbe etmeleri içindir (12). Büyük müfessir Kurtubî'nin (V. 671) yaptı-

6. İsmail Topuzoğlu, Çevre Sağlığı ve İş Sağlığı, Ank. 1979, s. 8-9.

7. Rûm 41.

8. Rağıb el-İsfehânî, el-Müfredât, s. 379.

9. a.g.e., s. 379.

10. Bir örnek olarak bkz. Kurtubî el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, c. 14. s. 40-41.

11. a.g.e. s. 40.

12. a.g.e., s. 41.

ğı bu isabetli tefsirinden anlıyoruz ki, fesat; kıtlık, bereketin gitmesi, bitki azlığı, geçim darlığı, hayat pahalılığı... gibi manalara gelmektedir.

Bu fesat ve bozulmaya, insanların sebep olduğunu anlıyoruz. Konumuz için câzip bir misâl de, Sebe'lilerdir. Kur'an-ı Kerim, Sebe'lilerin yurtlarında Allah'ın kudretine işaret olarak, sağlı sollu iki bahçe olduğunu anlatarak «hoş bir şehir, tayyib bir belde» (13) tabirini kullanır. Müfessirlerimiz, bunların tayyib oluşunu, «hava-sı güzel ve haşerenin bulunmaması» (14) şeklinde tefsir etmişlerdir. Sebe'liler, Rablerine şükretmeyince Allah onlara Arim Selini göndererek, bahçelerini harap etmiş, inkarlarından dolayı cezalandırmıştır (15). Bazı alimler buradaki şükrü, «amelî şükür», yani çalışmak, tedbir almak şeklinde anlarlar (16) ki, orada bulunan barajın bakımını ihmal ettikleri, sele karşı tedbir almadıkları belirtilir. Bu olaydan sonra anlatılan daha da dikkat çekicidir. Onlarla mübârek kıldığımız şehirler arasında, karşıdan karşıya görünen kasabalar varetmiş, oraları gezilecek belirli konak yerleri yapmış-tık. Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içinde gezin, demiktik.» Ama onlar : Rabbimiz, yolculuklarımızın mesafesini uzak kıl.» De-yip kendilerine yazık ettiler. Biz de onları efsane yapıverdük; dar-madağın ettik. Doğrusu bunlarda çok sabreden ve çok şükreden kimseler için dersler vardır» (17).

Ayette mübarek kılındığı bildirilen beldelerden maksat, Şam, Ürdün ve Filistindir. Bu havalide, o zaman 4700 yerleşim alanı var-dı. Ve ağaçlarla, meyvelerle sularla bereketlenmişti (18). Bir kadın bu mesafe arasında, yalnızca seyrü sefer edebilir, makarasını sarar, tepesindeki sepete ağaçlarından düşen meyveler dolardı (19). Fa-kat bu çok sürmedi. Bu refah ve mutluluk onlara dokunmaya baş-ladı. Meşakkatli bir geçim, uzun yolculuklar ve yorgunluklar iste-meye başladılar. Davranışları ve yakarışları ile adeta başlarına bir bela erişmesini arzu ediyorlardı. Azgınlık, şımarıklık ve nankörlük-le bizzat kendilerine zulmediyorlardı. Bu sebeble de lâayık oldukları âkıbete düştüler. Arim Seli, büyük bir felâket haline gelen bolluk ve bereket kaynağı olan barajlarını yıktı (20).

13. Sebe' 15.

14. Kurtubî, a.g.e., c. 14, s. 284.

15. Sebe'. 16-17.

16. el-Behî Hûlî, es-Servetü fi Zillî'l İslâm, s. 10.

17. Sebe 18-19.

18. Kurtubî, a.g.e. c. 14, s. 289.

19. a.g.e., c. 14, s. 289.

20. H. Basri Çantay, Kur'an-ı Hakim ve Meâli Kerim, c. 2, s. 763

Bu misallerden maksadımız, insanın bozulup yabancılaştırılmasına, kısacası çevreden önce insanın kirlenmesine dikkat çekmek içindir. Çünkü insan, kalbi ve kafası ile kirlenip bozulduktan sonra, çevresini, havasını, iklimini ve sosyal yapısını da bozup ifsat etmesi tabii bir sonuçtur. Çağdaş iktisatta da fertlerin ve toplumların bozulması ve kokuşması kabul edilmektedir. Tanınmış iktisatçılardan Prof. Dr. Besim Üstünel «Ekonominin Temelleri» adlı eserinde bu konuya yer vermiş, «Toplumun kirlenmesi veya ekonomik hayatın kirlenmesi» denince bir anlamda bunların «kokuşmasının» anlaşılacak istendiğini belirtmiştir (21).

Yukarıda mealini verdiğimiz Rûm suresi 41. ayeti kerimesindeki «karada ve denizde fesadın, insanların elleri ile yaptıkları yüzünden meydana gelmesi hususu, konumuz açısından çok önemlidir. Bugün sağlıklı şehirleşme, dengesiz beslenme, gürültü, yollarda kaybedilen zaman, usanç verici trafik, nefes alınmaz hale gelen şehirler... hayatı çekilmez kılmıştır. İnsan eliyle endüstri artıklarının denize dökülmesi, canlıların daha derinlere ve uzaklara gitmelerine sebep olmakta, yanlış ve plansız enerji kullanımı pek çok bakımdan menfi tesirler yapmaktadır (22). Dünyada ilk defa Londrada, 1952 yılında kirli havadan 4000 kişi ölmüş, 100 bin kişi ağır şekilde hastalanmıştır. Bu facialar 1956 - 1957 yıllarında, Amerika ve Belçikada yeniden yaşanmıştır (23). Bu olayların sonucunda Amerika kamuoyunun tesiriyle, Hava Kirliliği Milli Kontrol Teşkilatı kurulmuştur. 1973 de ise, dünya çevre sağlığı ile ilgili 5000 müessese bulunmaktaydı. Bizde ise ilk defa, 1960 dan sonra hava kirliliği, Ankara'da kendisini göstermiştir. Makina Mühendisleri Odası, büyük şehirlerde hava temizlenmesi adında bir kongre yaparak konuyu gündeme getirmiştir (28 Nisan 1969). Daha sonraları Çevre Sağlığı Müsteşarlığı kurularak, bu mesele ciddi olarak ele alınmaya başlanmıştır.

2. Çevre Kirlenmesini Meydana Getiren Unsurlar :

İnsan; çevresini, istekleri doğrultusunda düzenleyebilen canlı demektir. Şu bir hakikattir ki, «tabiatta mevcut sermaye, insanınkinden daha büyüktür» (24). Bu gün insanlığı, bu hazine ve

21. Bkz. a.g.e., s. 221.

22. Bilim ve Teknik (Dergi), Sayı 2, Kasım 1967, s. 13; Çölleşen Dünya ve Türkiye Örneği, Erzurum, 1985, Sempozyum, s. 7.

23. Büyük Şehirlerde Hava Temizlenmesi Kongresi, Ank. 1965, s. 8, 9.

24. E. F. Schumacher, Small, İs Beatiful (Küçük Güzeldir), Trc. Osman Deniztekin - İst. 1979 s. 15, 16.

sermayeden mahrum eden şey nedir ? Dağlarımızı bozkır, ovalarımızı çöl haline getiren, denizlerimizi, karalarımızı, kıyılarımızı yaşanmaz kılan, havamızı isteyerek solumamıza engel olan şeyler nelerdir ? Kısacası çevremizi bozan, dünyamızı yaşanmaz hale getiren bu kirlenmeyi, alakaları bakımından üç kısımda inceleyeceğiz : a) Toprağın Bozulması, b) Denizin ve Suların Kirlenmesi, c) Havanın Kirlenmesi.

a) Toprağın Bozulması :

İnsanoğlu topraktan çıkan ekinden yer, sudan içer ve yaşadığı yerin havasını teneffüs eder. İnsan toprağın çocuğudur ve toprak onun için bir beşiktir (25). İslamiyyet, toprağa ve onun işlenmesine çok büyük önem vermiştir. İşlenmeyen araziye, helâk olmaya terk edilmiş anlamında, «metrûk» tabiri kullanılır. Toprağın işletilmesine ise, «ihya'ül-Mevât» denerek, ölü arazinin diriltilmesi kastedilir. Peygamberimiz (S.A.V.) ekime elverişli yerin boş bırakılmasına müsaade etmez (26). Hz. Ömer (R.A.) de, üç yıl üst üste işletilmemiş bir araziye, sahibinden geri alıp, işletecek birine verirdi (27). Kişinin işleyemeyeceği kadar çok arazisi varsa, fazlası, arazisi olmayanlara taksim edilirdi (28).

İslâmiyyetin bu kadar ehemmiyet atfettiği toprak, koruyucu bitki örtüsünü kaybedince, aşınması kolaylaşır ve suların toprak altına sızmaları azalır. Erozyon dediğimiz bu aşınma, toprağın içindeki üretken unsurların gitmesine sebep olur. Ülkemizde yıllık toprak kaybının 5 milyon ton civarında olduğu tahmin edilmekte (29) bu ise, toprağın su tutma kapasitesini kaybetmesine sebep olmaktadır. «Kıyamete yakın, yağmur çok olur fakat bitki az biter» (30) buyrulur, toprağın verimsizleşmesine, bozulmasına işaret edilmiştir. Toprağın fesadı ve bozulması aslî vazifesi olan, nebatata analık etme vasfını yitirmesi demektir.

Bugün ,insanların ve hayvanların yaptığı çeşitli müdahaleler, toprağın kendisini korumasını engellemekte, görevini yapamaz hale getirmektedir. Maddî yönden bazı gelişmiş ülkelerin denizleri

25. Seyyid Kutup, Fi Zilâli'l-Kur'an, c. 10, s. 49.

26. Ebû Davud, Sünen, Haraç, 37; Tirmizi, Sünen, Ahkam, 38.

27. Kâsânî, Bedâiyu's-Sanâyi, c. 6, s. 194; Krş. el-Emvâl ve Nazariyyetü'l-Akdi Fi'l Fıkhil İslâmî, s. 188.

28. El-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, c. 3, s. 918.

29. Çölleşen Dünya ve Türkiye Örneği, Erzurum Sempozyumu, 1985, s. 57.

30. Ragib el-İsfehânî, Usdü'l-Gâbe, c. 4, s. 268.

doldurarak ve taşlık arazileri de ıslah ederek yeni ekim alanları kazandığı bir devirde bizim verimli sahalarımızı, plansız ve hesapsız ekimlerle ve bir çok yan tesiri bulunan ziraî ilaçlarla öldürmemiz, hiç de uygun davranışlar olmasa gerektir. Mesken konusunda da belirteceğimiz gibi, hızlı ve plansız şehirleşme ve çeşitli inşâ alanlarının verimli arazilerde kurulması, sanayi artıklarının ve çöplerin rastgele yerlere saçılması da toprağı bozup fesadına ve verimsizleşmesine sebep olmaktadır.

b) Deniz ve Suların Kirlenmesi :

Hayatın var olabilmesinin şartlarından birisi de şudur. Su, sıvı, katı ve buhar halinde bulunabilir. Suların kaynağı ise denizlerdir. Denizdeki sular, güneşin harareti ile buharlaşınca havaya karışır. Uygun basınç, rüzgâr, sıcaklık ve yoğunlaşma çekirdeklerinin varlığı ile bulutlar meydana gelir. Bulutlarda uygun fizikî şartlar tamamlandığı zaman yağış olarak düşer ki, bu ameliye yerde, gökte birlikte hasıl olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de en çok geçen konulardan birisi, deniz ve sudur (31). Suyun ve denizlerin bu kadar çok anılması, ondaki ulaşım, avlanma, savunma, dinlenme, ticaret gibi faydaları yanında, baraj ve elektrik enerjisi elde etmekte kullanılması hikmetine de mebnidir, denebilir.

Barajlar çevreleri için, bir çok bakımdan hayat kaynağıdır. Tarihteki bütün yerleşim alanlarının bir su kaynağının yakınında kurulmuş olması, onun hayatî ehemmiyetini gösterir. Bedir savaşı öncesinde yağın yağmur, müslümanların yorgunluklarını gidermiş, kirlerini arıtmış ve büyük moral vererek savaşın seyrine tesir etmiştir (32). Buradan suyun, cesaret ve moral unsuru olduğunu anlıyoruz.

Hayat için vazgeçilmez suyun —dolayısıyla denizlerin— korunması, İslâm'ın önemle üzerinde durduğu hususlardandır. Suların kirlenmemesi, pislenmemesi ve israf edilmemesi emredilmektedir. Özellikle kuyuların korunması emredilerek (33) su mecralarına, nehir kenarlarına (34) ve durgun sulara abdest bozmak (35)

31. Bakara, 164; Maide, 59; Bakara, 22, 174; Enfal, 11.

32. Kurtubî, a.g.e., c. s,

33. Hakim en-Neysâbü'rî, Müstedrek, c. 4, s. 97-98; İbnü Hacer, el-Metâlibü'l-Aliyye, c. 1, s. 420.

34. Ebû Davud, Sünen, Taharet, 14; İbni Mace, Sünen, Taharet, 21; Mecmau z-Zevâid, c. 1, s. 204.

35. Buharî, Vudu, 7; Müslim, Taharet, 94, 95, 96.

kesinlikle yasaklanmıştır. Şu da vardır ki, o devirde, suyu kirleten ve bozan şey olarak, akla ilk gelen insan pisliği idi. Esas olan her devirde, suyu kirletici, pisletici ve vasıflarını bozucu her türlü hareketten sakınmaktır.

Bugün sular, özellikle denizler ve kıyılar, başta kanalizasyonlar olmak üzere, bir çok sanayi artıkları, gemi ve tankerlerden sızan veya dökülen petrol artıkları ve çeşitli nükleer denemelerin tesirleri ile kirlenmekte, bozulmaktadır. Asit, kükürt, alüminyum, boya... vs. çeşitli zehirli artıklardan korunabilmek için, balıklar daha derinlere ve uzaklara gitmekte ya da zehirlenerek sürüler halinde kıyılara vurmaktadır. Zehirlenme sebebiyle kıyıya vuran balıkların resimleri, günlük basının alelade malzemesi haline gelmiştir.

İslamiyet bu cinayetleri hiç bir zaman hoşgörüyü karşılamaz. Her şeyin sudan yaratıldığını (36) bildiren dinimiz, denizlerdeki bu fesadın insan eliyle meydana geldiğini belirterek bunlardan kaçınılmasını ister (37). Deniz ve su ile ilgili bir çok bilim dalları, insan ihtiyaçlarını denizlerden sağlamak ve onların kirlenmesini önlemek için çalışmaktadır. Denizlerin temiz tutulabilmesi için, kanalizasyon sularını zararsız hale getirdikten sonra, denize dökülmelerini sağlamak deniz ve su kenarlarında bulunan tesis ve fabrikaların, zararlı artıklarını denizlere dökmemelerini temin etmek, denizi kirleten tankerlere ve gemilere karşı tedbirler almak şarttır. Bunun yanında, artan su ihtiyacını temin için kirlenen suların yeniden kullanılabilir duruma getirilmesi mecburiyeti ortaya çıkmıştır (38).

c) Hava Kirlenmesi :

Hava kirliliği ile alakalı olarak, Kur'an-ı Kerim'deki şu ayet dikkatimizi çekmektedir. «Ey Muhammed ! Göğün insanları bürüyecek ve gözle görülecek bir duman (duhan) çıkaracağı günü bekle, bu can yakan bir azaptır» (39). Müfessirler bu dumani tavsif ederek; «bütün arz içinde ocak yanmış; fakat deliği olmayan bir eve dönecek» (40) demişlerdir. Mecazi olarak ise, açlıktan doğan

36. Enbiyâ, 30.

37. Rûm, 41.

38. Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı, 41, s. 27.

39. Duhân, 10 - 11.

40. Bir örnek için bkz. Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, Türkçe Tefsir, İst. 1939, c. 6, s. 4298.

fersizlikten dolayı, gözlerin kararması ve etrafı dumanlı görmesi» diye tefsir edilmiştir (41). Bu anlamda duman (duhan) bir açlık felaketine de işaret olunabilir. Kıyamet alametlerinden olan «duhan» hakkındaki farklı rivayetleri birleştiren İbni Melek (v. 797) bunlar arasında bir zıddiyet bulunmadığını ve her birinin, kendi vaktinde vukuuna delâlet etmiş olabileceğini (42) belirtir.

Bu ayet, nimetlere liyakatlarını kaybeden kimselere, dumanın felaket olarak geleceğini bildirmektedir. Şu bir gerçektir ki, deniz; hava, gıda kadar mühimdir. Yeterli oksijeni alamamış kişiler, bilhassa küçük çocuklar, solgun, cansız ve hastalıklara karşı dirençsizdirler. Diğer taraftan havada karbondioksitin artması, solunumu zorlaştırarak ölüme götürdüğü kükürt dioksitin fazla oranda bulunması ise, bitkilerin sararıp bozulmasına sebep olduğu bilinmektedir.

Havada bulunan azot, önemli bir besin kaynağıdır. Diğer taraftan açık havalardaki güneş ışınları yeşil yapraklardaki klorofil tarafından gıda maddelerine ve meyvelere dönüştürülür (43).

Kur'an-ı Kerim'de rüzgârın ehemmiyeti bir çok defa hatırlatılarak yağmurun ve rahmetin müjdecisi olarak nitelenmiştir (44). Rüzgâr, insanın ruhuna tatlı bir mûsiki zevki vermektedir. Bu bakımdan «rüzgâr», «nesîm», «yel», ve «bâd-ı sabâ» edebiyatımızda büyük yer tutar. Sosyal bir hadise olarak da şehir ve köylerin kuruluşlarında bölgenin hava ve rüzgâr durumunun gözönüne alındığını görüyoruz. İbni Haldun (1332 - 1404) Kuzey Afrika şehirlerinde görülen salgın hastalıkları, hava ve rüzgâr durumuyla ilgili bulmaktadır (45). Ayrıca ecdadımızın câmi ve türbelerini en hâkim ve yüksek tepelere yaptırmaları, temiz hava ile sıhhatin, şecaatin ve mimarî zevkin münasebetine işarettir.

İnsanın en büyük biyolojik ihtiyacı olan ve onsuz yaşaması mümkün olmayan «hava» ne yazık ki, kara ve denizlerde olduğu gibi kirletilmiş bozulmuş ve ifsat edilmiştir. Bir çok fabrika bacası yirmi dört saat gök yüzüne zehirli artıklarını, karbondioksidi, asiti, atmaktadır. Ayrıca milyonlarca kişiyi barındıran ısınma mak-

41. Kadı Beydâvi, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Tevîl*, c. 2.

42. İbni Melek, *Mebârikul-ehâr fi şerhi Meşâriki'l-Envâr*, 97.

43. N. Emiroğlu, *Kan ve Dolaşım*, s. 59.

44. Araf, 57; Furkan, 48; Neml, 63; Rûm, 46.

45. İbni Haldun, *Mukaddime*, Kahire, s. 80.

sadiyle yakılan odun ve kömürden özellikle kış aylarında, şehirler yaşanmaz ve nefes alınmaz hale gelmektedir. Bir de buna güneş görmeyen dar sokak ve caddelerdeki insanların, birbirinin kirli nefesini teneffüs ederek yaşadığı evleri ekleyelim. Hele vasıtaların kirliliğe etkisini unutmak mümkün müdür ?

Hava kirliliğinin zararlarını özellikle üç maddede özetleyebiliriz. 1 — **Ekonomik zarar** : Yakıtlar tam yanmadığı ve kalitesiz olduğu için çok is yapmakta bu da, çevrenin kirlenmesine sebep olmaktadır. Elbise, ev, perde... çabucak kirlenmekte ve temizlik için daha çok malzeme, ekmek ve para harcamak gerekmektedir. Hususen paha biçilmez değerlerdeki tarihî eserler de büyük tahribata uğramaktadır. 2 — **Biyolojik Etkisi** : Bakır, alüminyum, kükürt ve asit gibi artıklara karşı bitkiler daha büyük bir hassasiyet göstermekte ve hemen etkilenmektedir. Bu ise tarımda verimin büyük ölçüde kaybına sebep olmaktadır. 3 — **İnsan Sağlığına Etkisi** : Temiz havadan yoksun kişi, yukarıda da belirttiğimiz gibi kansız, cansız ve soluk olur. Havasız alınan gıdalar, tam olarak hazmedilip değerlendirilemez. Çeşitli parazitler musallat olur. Bu ise, insanın sağlığı için çok tehlikelidir.

İnsan sağlığı için büyük önemi haiz bulunan «hava» nın temiz kalabilmesi için mutlaka temiz ve kaliteli yakıtlar kullanılmalı, merkezî ısıtma sistemine geçilmeli ve bir de kirliliğe yol açmayan enerji kaynaklarına yönelmeli, bacalar daha yukarıya yükseltilmeli, fabrika ve apartmanlarda randımanlı kazanlar kullanılmalıdır. Bütün bu tedbirler organizeli ve kollektif bir şuur içerisinde alınmalıdır. Ancak o zaman, şehirlerimiz, teneffüs edilebilir hale gelecektir.

3. Çevre Kirlenmesi Probleminin Çözüm Yolları :

Yukarıda da bir nebze belirttiğimiz gibi, insan çevresinin mahsulüdür. Ayrıca yeşil ve temiz havalı bir çevreden mahrum insanların sinirli, buhranlı ve suç işlemeye meyilli, yeşilliklerde yaşayanların ise, daha sakin ve sabırlı olduğu gözlenmektedir. Bunun yanında, bahçeler, derin tefekkür için müsait yerlerdir (46). Bu yüzden atalarımız öyle güzel bahçeler yetiştirmişlerdir ki, Avrupalı seyyahlar, bunları anlatmakla bitiremezler (47).

46. Gönül Aslanoğlu Evyapan, Formel Bahçe, Ortadoğu Tek. Ü. Yay. s. 10.

47. Gönül Aslanoğlu Evyapan, Eski Türk Bahçeleri ve Özellikleri, İstanbul Bahçeleri, Ortadoğu Tek. Ü. Yay. s. 18.

Bakara suresi 25. ayetinin tefsirinde, Elmalılı merhum, mevzumuzla ilgili çok güzel ve isabetli tesbitlerde bulunarak, «mü'minlerin dünyada da cennet kadar güzel yurt ve mesken edinmeye lââyık» olduklarını belirtmiştir (48). Ne yazık ki, insanoglu, cennet gibi güzel dünyasını bozmakta, «bizzat kendi eliyle, tabii ve yaşamaya elverişli çevreyi, büyük ölçüde değiştirmekte, daraltmakta ve sağlık için sakıncalı bir ortam haline getirmektedir (49).

Bütün bu tahribin neticesi nedir? Kur'an-ı Kerim Malumdur ki, belli bir bilim dalına mahsus bir kitap değildir. Onun için çevre kirlenmesi problemine çare olarak, onda komprime bilgiler bulmamaktayız.

Ancak «yaş ve kuru her şeyin apaçık kendisinde bildirildiğini» (50) açıklayan Kur'an-ı Kerim'de dolayısıyla hadis mecmualarında, tefsir ve fıkıh kitaplarında, konumuzla ilgili bir çok malzemeye karşılaşabiliriz. Çevre sağlığı, çeşitli ilim dallarını ilgilendiren ve ekip çalışmasını gerektiren bir konudur. Hekimlik, çevre mühendisliği, toksikoloji, biyoloji, şehir planlaması ve sosyal ilimler uzmanlarıyla işbirliği şarttır.

Biz burada toprağın, denizlerin ve havanın kirlenmesi, bozulması konularında söylemiş olduğumuz çeşitli tedbirlerin yanında, çevre kirlenmesi problemi için üç hususu, özellikle teklif edeceğiz. Bunlar temizlik, ağaç ve yeşillik, mesken ve alt yapı konularıdır. Şayet toplumu yönlendirenlerle, cemiyetin her ferdi bu hususlarda uyumlu bir işbirliğine girerlerse, problemin halledileceğine inanıyoruz.

a) Temizlik :

Çevremizin, etrafımızın, hava ve denizlerimizin kirlenmesini, bozulmasını önlemenin birinci yolu fert ve toplum halinde, temiz olmaktan geçer. Temizlik Cenab-ı Hakkın «Kuddûs» isminin tecellisi olarak Kâinatta cârî umumi bir kaidedir. Canı, malı, ırz ve namusu ile mükerrem olan insanın, nimetlerden istifade edebilmesi için, bu mükerremliğini koruması gerekir. «Allah'ın güzel olduğu bu sebeple de güzeli sevdiği» (51) belirtilerek, «Temizlik imanın yarısı» (52) kabul edilmiştir. Peygamberimize gelen ilk vahiylerde

48. Elmalılı, a.g.e. c. 1, s. 275-277.

49. İsmail Topuzoğlu, a.g.e., s. 4.

50. Enam, 59.

51. Ahmet b. Hanbel, Müsned, c. 4, s. 133, 134, 151; Müslim, İman, 147.

52. Ebu Davut, a.g.e., Vudu, 3; Ahmet b. Hanbel, a.g.e. c. 5, s. 344-346.

onun «elbisesini temiz tutması» (53) emredilmiştir. Temizlik o kadar önemlidir ki, çeşitli dini vecibelerin ve ibadetlerin yapılabilmesi için «vücut temizliği», «elbise ve mekanın temiz olması», hadesten ve necasetten taharet» şart kılınmıştır. Abdest ve gusûlun farz, sünnet ve mendup kılındığı haller bulunmaktadır. Temizliğin, rızkın genişlemesine dahi vesile olacağı bildirilmiştir (54). Ashab (r.a.) suyla temizlenmeye önem vererek evlerinde helâ, gusulhâneler yaptırmışlardı. Onların bu özellikleri ise vahiy ile övülmüştür (56).

Meskenlerde ve helâlarda su bulundurulması (56) def-i haccette ve sonrasında ellerin iyice yıkanması (57), yataktan kalktıktan sonra hiç bir işe başlamadan evvel ellerin yıkanması (58), sağ elle yemek yenilip, sol elin temizlikte kullanılması (59), tırnakların kesilmesi, koltuk altı ve etek traş yapılması (60) emredilmiştir.

Peygamberimiz «sevap ve günahları yazan melekleri, dişlerin arasında yemek kırıntısı bularak namaza durmak kadar hiç bir şeyin rahatsız etmediğini» (61) belirterek insanın elbisesine, idrar sıçratmasının kabir azabına sebep olacağını (62) açıklamıştır. Mezbele ve hamam gibi yerlerde namaz kılmak tecviz olunmayarak (63) gusülhaneye, yere, küçük abdestin yapılması nehyedilmiştir (64). Koruma ve bekçilik maksatları dışında, köpek bulunan eve rahmet meleklerinin girmeyeceği (65) açıklanmıştır.

Temizliğin temel maddesi olan suyun korunmasına ve vasıflarını kaybetmemesine dikkat edilmiştir. Bu husus fıkıh kitaplarımızda, uzunca izah edilir. Bunun için suyu, hususen akar suyu bu-

53. Müddessir, 4.

54. Ebu Davud, a.g.e. eimme, 11; Tirmizi, a.g.e. eimme, 39; Ahmet b. Hanbel, a.g.e. c. s. 441.

55. Tевbe, 108.

56. Buhari, Vudu, 10.

57. İbni Mace, Taharet, 28.

58. Buhari, Vudu, 26.

59. Buhari, Vudu, 31, Gusul 11; Müslim, Taharet, 57.

60. Müslim, Taharet, 57.

61. Ragıb el-İsfehâni, et-Tergîb ve't-Terhîb, c. 1, s. 168.

62. a.g.e. c. 1, s. 139.

63. İbni Mace, Sünen, Mesâcid, 4.

64. Ebu Davud, Sünen, Taharet, 15.

65. Buhari, Bed'ul Halk, 7.

İnmayan yerlerde yerleşmesi hoş görülmemiştir. Ashab-ı Kiramdan İbni Mes'ud (r.a.) der ki, «Hükemâ —filozoflar— demiştir ki, dirayetli sultanı, maharetli, doktoru, kurulu pazarı, akan nehri olmayan bir memlekete inmeyin» (66). Hayvan ağlarının, kuyulardan en az kırk zira daha uzağa yapılması istenerek kuyuların yirmi beş zirâlık çevresinin boş bırakılması emredilmiştir (67). Hiç şüphesiz bütün bu tedbirlerin hedefi çevrenin temiz kalmasını sağlamaktır. Hal böyle iken bir çok köylerimizde ya hiç yüz numara yoktur; ya da kanalizasyon bulunmadığı için bilhassa yazları son derece gayr-i sıhî bir durum ortaya çıkmaktadır. Bir kısım köylerimizin içme suyu ve elektrik problemi kadar önemli olan temizlik meselesi, dinimizin yukarda sunmaya çalıştığımız ölçüleri içinde halledilmesi gereği kendisini her an hissettirmektedir. Üniversitelerin bünyesinde yer alan Halk Sağlığı Bölüm Başkanlıklarının faaliyet alanı içinde bulunan bu hizmetlerle ilgili gerekli planların yapılmakta olduğunu duyuyor, seviniyoruz. Ashında din görevlileri ve öğretmenlerin bu bölüm elemanları ile sıkı irtibat halinde olması gerekir. Bu konularda yol gösterici değerli yayınlarla da karşılaşırız. Bu değerli yayınların Köy İşleri ve Kültür Bakanlıkları aracılığı ile köylerimize ve ilgililere ulaştırılması ne kadar isabetli olacaktır (68).

b) Ağaç ve Yeşillik :

Çevre kirlenmesini önleyici unsurlardan birisi de, orman, ağaç ve yeşilliktir. İnsanlar tarih boyunca ağaca büyük önem vermişlerdir. Ağaçları ruhların meskenleri olarak kabul edip bu yüzden onlara saygı gösterenler de olmuştur. Bu bakımdan kutsal sayılan bitkiler ve onlarda bulunduğu iddia edilen hassaları inceleyen «Kutsal Bitkiler Bilimi» diye bir dal da gelişmiştir (69).

Kur'an-ı Kerim; ağaç, orman ve yeşillik üzerinde pek fazla durmuştur. Bütün mü'minlerin, ahirette gitmeyi arzu ettikleri cennet de kelime olarak «bağlık, bahçelik ve yeşillik yer» anlamındadır. Kur'an-ı Kerim'de bir çok defa cennetin tasviri yapılarak

66. İbnu Ma'n ed-Dürrî, et-Temyîz, Yazma, Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi, no. 945, Varak, 220 a.

67. İbni Mace, Ruh, 22, c. 2, s. 831; Müstedrek, c. 4, s. 97, 98.

68. Bu konuda baş vurmak üzere birçok benzerleri arasından şu iki eseri hatırlatalım. 1) Yumurturuğ S, SUNGUR T : Hijyen ve Koruyucu Hekimlik, Ank. 1980. A.Ü. Tıp Fak. Yay. 2) Öztürk YUSUF, Bir Sağlık Ocağı Hekiminin Sağlık Ocağı Çalışmaları ve Toplum Kalkınmasındaki Rolü, Ank. 1983.

69. Meydan Larousse, c. 2, s. 412.

(70) mü'minlere, dünya hayatları içinde, önemli uyarı ve tavsiyelerde bulunmuş olur (71). Kur'an'da, ağaç anlamında olan «şecer» kelimesi, 26, bağ - bahçe karşılığı olarak «cennet» kelimesi, müfred halde 70, cemi halde 76, firdevs 2 defa geçer. Ayrıca, iktisadî hayattaki önemine binaen, 13 defa hurma (nahl) 17 defa hurmalık (nahil), 11 defa üzüm, 7 defa zeytin, 3 defa nar, 4 defa arabistan kirazı (sidr) geçer. Yine 14 yerde fâkihe, 24 yerde âe semer (meyve) kelimeleri kullanılır. Tin suresinde ise, incir ve zeytin üzerine yemin edilerek (72) bunların önemine dikkat çekilmiştir.

Peygamber (s.a.v.) efendimiz de, bir çok defa ağaç dikimini teşvik etmiş, bizzat kendisi 500 hurma ağacı dikmiştir (73). Medine'nin uzak bir yöresinde el-Ğabe (orman) diye bir bölgeyi, şartlı olarak kesime açmış, ağaç kesmek isteyenlere, kestiği ağacın yerine yenisini dikme şartını koşturmuştur (74). Medine'nin kenarından itibaren 12 mil mesafeyi (hima) koruluk ilan ederek, oranın ağacına, otuna, hayvanına... dokunulup kesilmesini yasaklamıştır (75). Peygamberimiz Taiflilerle yaptığı anlaşmada, çevredeki ağaçların korunmasını, av hayvanlarının avlanmamasını şart koşturmuş, bu hükümlere uymayanlara dövme ve elbiselerinin müsadere edilmesi gibi cezalar verilmesini hükme bağlanmıştır (76).

Ecdadımız, «yaş kesen baş keser» sözüyle ağacın korunmasını dile getirmişlerdir. «Çocuk yetiştirmek, ağaç yetiştirmek ve kitap yazıp eser vermeyi» aynı seviyede telakki ederek, ağacın yetiştirilmesine çok önem vermişlerdir. Kabirlere, cami ve türbe avlularına ağaç dikmek büyük sevap olarak kabul edilmiştir. Hayvancılığın, özellikle arıcılığın teşviki de, ancak ormanın ve yeşilliğin varlığı ile mümkündür. Su yollarına (77), meyveli ağaç altlarına abdest bozmak (78) yasaklanarak «herkesin gelip geçtiği yollara ve gölgelendikleri yerlere abdest bozanlar, «lanetli» kişiler olarak sayılmışlardır» (79).

70. Bakara, 25; Sâf, 12; Nebe, 31 - 36.

71. Elmalılı, a.g.e. c. 1, s. 275 - 277.

72. Tin, 1.

73. El-Hindî, Kenzü'l- Ummâl, c. 3, s. 309; Ahmet b. Hanbel, a.g.e. c. 4, s. 61, c. 5, s. 374.

74. Buhari, Etime, 46; Ebu Davud, a.g.e. Edeb, 162; Ayrıca Bkz. Belâzurî, Fütuhu'l-Büldân, c. 1, s. 17.

75. Buhari, Cihad, 71; Müslim, Hac, 458.

76. M. Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, s. 236, 238, 240, Beyrut, 1969.

77. Ebu Davud, a.g.e. Taharet, 14.

78. Müslim, Sahih, c. 1, s. 204.

79. a.g.e. Taharet, 68.

Orman; kâğıttan, iplik ve kumaş yapımına kadar, her alanda kullanılan sınaî bir ürün olması yanında, hava, toprak ve suyun korunmasında en mühim rolü oynar; yağmur ve rüzgârın tesirini azaltıp, erozyonu önler ve kar, yağmur sularıyla da akar suları besler.

Gökyüzünün süsü olan yıldızlara mukabil, yer yüzünün süsü de ormanlardır. Ancak insanoğlu, heyeti varlığı için bu kadar önemli olan ağaç ve ormana karşı, çok nankörce ve sorumsuzca yaklaşmakta, durmadan kesip tahrip etmekte, yerine yenisinin nasıl yetişeceğini düşünmemektedir. Bu sorumsuzluğun sonucu olarak bugün Güney Doğu Asyadaki ekonomik çöküntünün büyük bir sebebi, kuşkusuz ağaçlara karşı gösterilen utanç verici umursamazlıktır (80).

Karamızın ve havamızın yorulmaz ve usanmaz temizlik işçileri olan ormanlarımız ve yeşilliklerimiz, dinlendirici oluşlarıyla, bacasız fabrika niteliğindeki turizm hareketlerine de sebep olacağından ayrı bir iktisadî değeri vardır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, ormanlar bir memleketin akciğeridir. Ormanlarını kaybeden bir millet, rahat nefes alma imkanını da kaybetmiş demektir.

c) Mesken ve Altyapı :

Çevre kirlenmesine yol açan faktörlerden birisinin de hızlı ve plansız şehirleşme olduğunu belirtmiştik. Bu sebeple evlerimize ve bunların altyapı tesislerine gereken önemin verilmesi, önceden planlaması lazımdır. Çünkü mesken bir medeniyette, kültürün tezahürü, cemiyetin arz üzerine vurulmuş bir damgası olarak vasıflandırılmaktadır (81).

Hadis-i şeriflerde iyi meskenin insanın, saadet ve huzuruna, kötü meskenin de, şekavetine sebep olacağı belirtilmiş, iyi meskenin geniş (82), kötü meskenin ise, dar ve havasız olduğu bildirilmiştir (83). Bir hadisi şerifte de, «toprağın çocukların ilkbaharı olduğu» (84) bildirilerek, hayvanların yayılıp eğlendikleri gibi, çocukların da toprakta oynamaya muhtaç oldukları (85) anlatılmış-

80. F.E. Schumacher, a.g.e., s. 72.

81. İbrahim Canan, Sünnette Terbiye, s. 4.

82. Tirmizi, a.g.e. Zühd, 6.

83. İbrahim Canan, a.g.e. s. 421.

84. Münâvî, Feyzü'l-Kadir, c. 3, s. 281.

85. a.g.e. c. 3, s. 281, 282.

tır. Bu, bahçeli tip evlere ve çocuk bahçelerine işaretler. Mescidi ve mabedi olmayan bir islâm muhitinden de bahsedilemez. Peygamber (s.a.v.) hicreti müteakip Kuba'da ve Medine-i Münevverede ilk yaptığı şeyin mescid olduğu, malumdur (86). Şehir planında yolların en az yedi zira geniş olması gerekeceği belirtilerek (87) yoldan geçenleri rahatsız edici şeyleri atmamakla, cennete nail olunacağı ilan edilmiştir (88).

Kısacası mesken ve şehir planları yapılırken, yoluyla, çocuk bahçesiyle, mabedi ve okullarıyla, elektrik, su ve kanalizasyonuyla, güneş ve manzarasıyla... her husus dikkate alınmalıdır. Böyle bir planlama, çevre kirlenmesini önleyecek önemli bir tedbir olsa gerektir. Prof. Dr. Besim Üstünel hava kirlenmesinin menfi tesirlerini «Ekonominin Temelleri» adlı eserinde etraflıca izah ederken özetle şöyle diyor : «Hava, çevre kirlenmesi vardır diye bir şehri aç, soğukta ve ışiksiz bırakmak mümkün değildir. Menfilikleri göz önünde tutmalıdır. Ama tedbir alınmalıdır. Nükleer enerjiden faydalanmama olmaz» (89). Fakat bütün mesele insanın korunmasıdır.

Yukarda çevre kirlenmesi problemini, bu ifsadın sebeplerini, çarelerini ve çözüm yollarını uzun uzadıya izah ettik. İncelememizin neticesinde âcizâne şu sonuca varmış bulunuyoruz : İnsanların birbirlerinin hak ve hukukunu dikkate aldığı, diğer insanı, kendi nefesine tercih ettiği, hep menfaat ve çok kazanma hırsını terk ettiği, helal ve haram sınırlarını gözetmediği, islamın emir ve yasaklarına, had ve hududlarına riayet ettiği bir toplumda, çevre kirlenmesi, problemiyle karşılaşacağına inanmıyoruz. Çünkü çevrenin ifsadında önemli olan insan unsurudur. İnsanın yabancılaştırılması, kalbi ve kafasının ifsadı ve kirlenmesi önlenmedikçe çevre kirlenmesinin önüne geçmek mümkün olmayacaktır.

86. İbni Sa'd, Tabakât, c. 1, s. 236; İbni Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, c. 1, s. 494. Müslim, a.g.e., Mesâcid, 9.

88. İbni Mâce, a.g.e., Ahkâm, 16.

89. Besim Üstünel, Ekonominin Temelleri, s. 368.